

DAWID MAKOWSKI¹

PONTIFICIO ATENEO SANT'ANSELMO, ROMA

ALEGORIA JAKO SPOSÓB ROZUMIENIA LITURGII – „EXPOSITIO MISSAE” W DOBIE RENESANSU KAROLIŃSKIEGO

Treść: Wprowadzenie; 1. Odnowa liturgii za Karola Wielkiego; 2. Alegoria jako sposób rozumienia liturgii; 3. Objasnienie Mszy w sposób alegoryczny; Zakończenie; Streszczenie; Summary: *Allegory as a way of understanding the liturgy – the „Expositio Missae” in the era of the Carolingian Renaissance*; Bibliografia.

Słowa kluczowe: alegoria, msza św., liturgia, historia liturgii, formacja liturgiczna.

Keywords: allegory, mass, liturgy, history of the liturgy, liturgical formation.

Wprowadzenie

Człowiek w liturgii staje się istotą modlącą się (*homo orans*)². Jego obecność podczas celebracji liturgicznych jest bardzo ważna. Lecz nie o samą tylko obecność chodzi. Chodzi o jego czynne zaangażowanie się w celebrację liturgiczną. To zaangażowanie winno się wyrazić przez świadomy i pełny w niej udział, umożliwiający

¹ DAWID MAKOWSKI, student teologii na Papieskim Ateneum Świętego Anzelma w Rzymie, członek Komisji Liturgicznej Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej, twórca i koordynator projektu „Z pasji do liturgii”. ORCID: 0009-0003-6007-0393.

² Zob. M. TATAR, *Współczesny człowiek modlitwy w kontekście kryzysu antropologicznego*, „Polonia Sacra” 26 (2022), nr 4, s. 169.

wyrazić swoje wewnętrzne przeżycie za pomocą zewnętrznych znaków³. Takie uczestnictwo w liturgii jest celem odnowy liturgicznej. Do takiego rezultatu Kościół ciągle zmierza. Próbuje napęlić wiernych duchem liturgii⁴. Zasadne jest pytanie o formę tego działania. Ze względu na wymogi publikacji, ta problematyka zostanie ograniczona do celu tych działań, mianowicie duchowego wychowania, umocnienia i ubogacenia wiernego⁵.

Mając na uwadze te trzy wymiary formacji liturgicznej, należy zastanowić się, w jaki sposób mogą one zostać zrealizowane za pomocą metody alegorycznej. Na wstępie trzeba zauważyć, że w dobie intelektualizacji liturgii panuje wśród wielu przekonanie, iż wszystko w liturgii winno być zrozumiałe⁶. Efektem tego typu rozumowania jest sytuacja, że językowo praktycznie rozumie się wszystko, lecz zupełnie jest inaczej, gdy chodzi o treść czynności liturgicznych. One są w służbie tajemnicy zbawienia. Uczestnicy liturgii mają problem, aby ją właściwie rozumieć⁷. Być może pewnego rodzaju remedium na tę sytuację jest propozycja ks. Klausa Gambera († 1989), który podkreślając potrzebę odejścia od czysto intelektualnego spoglądania na liturgię, zaproponował bardziej mistyczne ujęcie świętych obrzędów, rozumianych przez niego jako misterium wyrażające się w kulcie⁸. W takim duchu tworzyli ojcowie Kościoła, a także inni pisarze kościelni, co w sposób szczególny widoczny jest w okresie renesansu karolińskiego. Wtedy zaczęto, w sposób szeroki, wykorzystywać do wyjaśniania liturgii metodę alegoryczną⁹. Pod tym pojęciem rozumie się takie tłumaczenie obrzędów liturgicznych, w którym istotną rolę ogrywiają pewne obrazy lub konkretne historie, za pomocą których wyjaśnia się dany

³ Szeroko na ten temat, zob. H. SOBECZKO, *Podstawy wewnętrzne i zewnętrzne w czynnym uczestnictwie wiernych we Mszy świętej*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 42 (1989), nr 3, s. 207-224.

⁴ Zob. P.-M. GY, *Odnowa liturgiczna we Francji*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41 (1988), nr 2, s. 176.

⁵ Warto tu przywołać następujące słowa: „Człowiek współczesny zdradza jednak pewną alergię odnośnie do kontemplacji, modlitwy, kontaktu z Niewidzialnym. W jaki sposób zainteresować go problemami religii, wiary? Czy wystarczy wygłaszać mowy, przytaczać dowody? – Człowiek ma tego dosyć dziś gdzie indziej, a od Kościoła oczekuje stworzenia prawdziwie modlitewnej atmosfery w zgromadzeniu liturgicznym i umożliwienia mu poczucia się odpowiednio w modlącej się wspólnocie, która wychowuje, hartuje i bogaci”. S. BURZAWA, *Liturgia po soborze*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 20 (1967), nr 4-5, s. 234.

⁶ Zob. A. VIERBACH, *Die liturgischen Anschauungen des Vitus Anton Winter*, München 1929, s. 93.

⁷ Zob. D. JURCZAK, D. JARCZEWSKI, *Nerw święty. Rozmowy o liturgii*, Kraków 2021, s. 108.

⁸ Zob. K. GAMBER, *Kult und mysterium. Das Liturgieverständnis der frühen, ungeteilten Christenheit*, Regensburg 1983, s. 11-12.

⁹ Za „mistrza alegorii” w aspekcie homiletyki uważa się Orygenesę, za którym poszły Kościoły wschodnie w sposobie wykładania prawd wiary oraz głoszenia świętej nauki podczas liturgii. Zob. I. KOSMA, *Homilia prawosławna, jej charakter i oryginalność (na podstawie „Homilii” św. Mikołaja Serbskiego)*, „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne” 2 (2011), s. 164.

aspekt celebracji¹⁰. Tego typu objaśnianie świętych obrzędów Kościoła od VIII w. zyskiwało na popularności, tak że wkrótce stało się najpopularniejszą formą wykładu liturgii w średniowieczu¹¹.

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na możliwość zastosowania metody alegorycznej w objaśnianiu współczesnej liturgii mszalnej, w oparciu o tego typu średniowieczne wykłady świętych obrzędów. Opracowanie zostanie podzielone na trzy części tematyczne. Pierwsza będzie dotyczyć historyczno-społecznego kontekstu powstania tego typu wykładu liturgii. Druga natomiast skupi się na zagadnieniu alegorii w opisach poszczególnych ceremonii liturgicznych. W części trzeciej zostanie ukazany sposób alegorycznego rozumienia dzisiejszego „ordo missae”. Na końcu publikacji zostanie sformułowana odpowiedź na pytanie, dotyczące zasadności używania alegorii w formacji liturgicznej współczesnych wiernych. Ta odpowiedź będzie również podsumowaniem artykułu.

1. Odnowa liturgii za Karola Wielkiego

Liturgia Kościoła na przestrzeni wieków przybierała różne formy obrzędowe¹². Jedną spośród reform liturgicznych została dokonana w średniowieczu przez cesarza Karola Wielkiego († 814). On podczas swych rządów dokonał bardzo wielu reform w sprawach społeczno-politycznych, także odnowy życia kościelnego¹³. Jedną z donioślejszych reform w aspekcie liturgicznym była romanizacja liturgii frankijskiej¹⁴. Cesarz mógł dokonać ujednoczenia obrządku liturgicznego dzięki temu, że wówczas nad zagadnieniami kultu władzę sprawował organ terytorialny, a nie Stolica Apostolska¹⁵. To właśnie z jego polecenia przywieziono z Rzymu księgi liturgiczne oraz wdrażano niezbędne reformy, mające na celu poprawienie stanu

¹⁰ Zob. B. FRONTCZAK, *Alegoryczna interpretacja liturgii godzin w ujęciu Amalarego z Metz*, „Seminare” 28 (2010), s. 17.

¹¹ Zob. W. PAŁĘCKI, *Alegoryczna wymowa proklamacji Ewangelii podczas Mszy Świętej według „Rationale Divinorum Officiorum” Wilhelma Duranda na tle liturgicznych zwyczajów epoki średniowiecza*, „Liturgia Sacra” 23 (2017), nr 2, s. 320.

¹² Zob. S. FAMOSO, *The General Norms for Liturgical Reformation*, w: A. BUGNINI, C. BRAGA (ed.), *The Commentary on the Constitution and on the Instruction on the sacred liturgy*, New York 1965, s. 84.

¹³ Szeroko na ten temat, zob. K. RATAJCZAK, *Karol Wielki – cesarz reformator. W 1200 rocznicę śmierci*, „Biuletyn Historii Wychowania” 31 (2014), s. 229-238.

¹⁴ Zob. B. FRONTCZAK, *Alegoria w liturgii w świetle „Expositiones missae” z IX wieku*, Kraków 2022, s. 22.

¹⁵ Zob. P. PĘKUL, *Powstanie i historyczny rozwój pobożności pasyjnej w ujęciu Jerzego Józefa Kopcia CP*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 23 (2016), s. 194.

liturgii w Galii¹⁶. Pierwszym tego efektem było skompilowanie sakramentarza przez Benedykta z Aniane († 821)¹⁷.

Z listów Karola Wielkiego († 814) można wywnioskować jakie były problemy, związane z życiem liturgicznym, a także poznać praktyczne wskazania cesarskie do ich wyeliminowania. Pisząc do opata klasztoru w Fuldzie, władca skarżył się na błędy w nauczaniu wiernych, popełniane przez duchownych. Zalecał dogłębne kształcenie duchownych zarówno w aspekcie intelektu, jak i ducha¹⁸. Król w liście na temat homilii diakona Pawła z Monte Cassino († ok. 798) rozszerzał poprzednio wyrażone stanowisko odnośnie do tego, co należy zrobić, aby poprawić formację duchowieństwa. Wspominał, iż trzeba eliminować błędy zawarte w księgach (zwłaszcza w tłumaczeniach Pisma Świętego) oraz polecać duchownym studiowanie sztuk wyzwolonych¹⁹.

W czasach karolińskich liturgia była improwizowana przez duchownych. Otoczenie Karola, przy wielkim zaangażowaniu wspomnianego mnicha Benedykta, dokonało zebrania nauk świętych ojców. Polecono duchownym odczytywać je ludowi podczas świąt całego roku liturgicznego²⁰. Motyw tego działania został wyeksponowany w liście cesarza do biskupa Garibaldiego († 809). Cesarz Karol podkreślił konieczność głoszenia nauki zgodnie ze świętymi kanonami, aby wiernych oraz katechumenów zabezpieczyć przed niebezpieczeństwem wypaczonego obrazu wiary²¹.

Prawdopodobnie w kształceniu duchownych przodował wówczas arcybiskup mediolański Odilbert († 814). Dlatego poproszono go, aby opowiedział, jak ta formacja wygląda w jego biskupstwie²². Dużym problemem, w wymiarze duszpasterskim, było wówczas niezrozumienie celebracji, ze względu na słabą znajomość

¹⁶ Zob. A. WESTWELL, *The Carolingian construction of liturgical authenticity and authority and the Gelasian fragments of Kues created in the „Umkreis” of Charlemagne’s Court School*, w: M. EMBACH, C. MOULIN, H. WOLTER VON DEM KNESEBECK (hg.), *Die Handschriften der Hofschule Kaiser Karls des Großen. Individuelle Gestalt und europäisches Kulturerbe*, Trier 2019, s. 497-498.

¹⁷ Wcześniej natomiast król Pepin Krótki († 768) nakazał stosowanie w królestwie sakramentarza, będącego połączeniem ksiąg frankijskich z rzymskimi. Zob. P. MILCAREK, *Historia Mszy. Przewodnik po dziejach liturgii rzymskiej*, Warszawa 2009, s. 43.

¹⁸ Zob. CAROLUS MAGNUS, *Epistola ad Baugulfum Abbatem Fuldensem. De litterarum studiis*, w: J.P. MIGNE (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 98, Paris 1851, s. 895-896.

¹⁹ Zob. TENŹE, *Epistola ad subjectos. De Homiliario Pauli Diaconi, monachi Casiensis*, w: J.P. MIGNE (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 98, Paris 1851, s. 897.

²⁰ Zob. *Tamże*.

²¹ Zob. TENŹE, *Epistola ad Garibaldum Leodiensem Episcopum. De cura quam instruendis populis praecipue ante baptismum abhibere debent pastores*, w: J.P. MIGNE (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 98, Paris 1851, s. 917.

²² Zob. TENŹE, *Epistola ad Odilbertum Archiepiscopum*, w: J.P. Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 98, Paris 1851, s. 933.

łaciny wśród duchowieństwa²³. Tworzono więc ośrodki dydaktyczne, w których organizowano studia klasyczne. One miały na celu nauczenie duszpasterzy języka łacińskiego, aby mogli rozumieć Pismo Święte i liturgię. Tak uformowani mogli głosić ludowi treściwe nauki²⁴.

Należy pamiętać, że już za rządów króla Pepina Krótkiego († 768), rozpoczęto tę reformę, którą gdzieniedzie zainicjowali lokalni biskupi i opaci. Ze względu na brak ksiąg liturgicznych nie można było jej urzeczywistnić. Cesarz Karol takie księgi otrzymał z Rzymu i polecił je wprowadzać do duszpasterstwa²⁵. Dzięki tej odnowie, liturgia rzymska rozpowszechniła się na Europę. Została ubogacona przez lokalne obrzędy²⁶.

2. Alegoria jako sposób rozumienia liturgii

Alegoria była od czasów patrystycznych jednym ze sposobów rozumienia Bożego objawienia w stworzeniu, historii i Piśmie Świętym²⁷. Za sprawą takich pisarzy, jak Alkuin († 804), Walafrid Strabo († 849), Amalariusz z Metz († 850) czy Raban Maur († 856), spośród których przedostatni został nazwany mistrzem alegorii, zaczęto rozwijać liturgikę w sposób samodzielny. Stawała się ona osobną nauką. Posługiwała się metodą, określaną jako egzegeza symboliczna²⁸. To właśnie ona towarzyszyła Kościołowi w komentowaniu Pisma Świętego, i stała się sposobem rozumienia liturgii²⁹. Źródłem alegorii, stosowanej do objaśniania obrzędów liturgicznych, jest więc starożytna egzegeza biblijna³⁰. To dzięki niej, alegoria upowszechniana przez wyżej wspomnianych uczonych, była moralizatorsko-typologiczno-rememoratywno-eschatologiczno-analogicznym ujęciem sensu poszczególnych obrzędów³¹.

²³ Zob. M. BECHER, *Karl der Große*, München 2021, s. 101.

²⁴ Zob. P. MILCAREK, *Historia Mszy*, s. 45.

²⁵ Zob. T. SINKA, *Zarys liturgiki*, Kraków 1994, s. 60.

²⁶ Zob. *Tamże*, s. 61.

²⁷ Zob. E. VOLGGER, *Die Feier des Karfreitags bei Amalar von Metz (775/780-850)*, Wien 1993, s. 27.

²⁸ Zob. W. SCHENK, *Rozwój nauk liturgicznych*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 15 (1962), nr 5, s. 292-293.

²⁹ „Typologia i alegoria były obecne w Kościele od samego początku, co więcej, były szeroko rozpowszechnione w judaizmie aleksandryjskim, więc ich deprecjonowanie oznacza oderwanie się od korzeni i zerwanie z Tradycją”. M. PRZYSZYCHOWSKA, *W obronie egzegezy alegorycznej*, „Studia Theologica Varsoviensia UKSW” 46 (2008), nr 2, s. 237.

³⁰ Zob. M. KURAN, *O przykładach zastosowania alegoryzmów rememoratywnych w dwóch XVIII-wiecznych kazaniach*, „Vox Patrum” 18 (2012), nr 1, s. 102.

³¹ Zob. W. PAŁĘCKI, „Canon Missae” w alegorycznej interpretacji Ruperta z Deutz OSB, „Roczniki Teologiczne” 65 (2018), nr 8, s. 108.

Dzisiaj, z całym szacunkiem dla spuścizny alegorycznej wieków średnich, można zastanawiać się o możliwości wykorzystania alegorii we współczesnej formacji liturgicznej. Wraz z końcem średniowiecza metoda alegorycznego objaśniania liturgii stawała się coraz mniej powszechna³². Wpływ na to miało coraz większe precyzowanie rubryk liturgicznych. To doprowadziło do ukształtowania się rubrycystyki, jako osobnej nauki teologicznej³³.

Wydaje się, że alegoryczne objaśnianie obrzędów liturgicznych jest dzisiaj możliwe. Tak można bardziej dotrzeć do wiernych. Taka metoda ukazuje korelatywność różnych działów teologii z liturgią, a także liturgii i życia³⁴. Słusznie więc niektórzy uważają, że dzięki stosowaniu tradycyjnych sposobów egzegezy, do której przynależy alegoria, może dojść do spotkania różnych dziedzin teologii³⁵. Jednocześnie wykorzystanie tej metody może podkreślać wpływ historii zbawienia na poszczególne teksty czy obrzędy liturgiczne. Oczywiście, należy zadbać, aby unikać zbytnej przesadności w nadawaniu znaczenia symbolicznego ceremoniom, które ich nie potrzebują³⁶. Taką drogę wskazuje papież Franciszek. On podkreśla, że liturgia, jako celebrowanie sprawowane wspólnotowo, wprowadza człowieka w głąb siebie, aby objawić mu „Słowo i znaki sakramentalne”, czyniąc to w zgodzie z Bożym działaniem, wyrażanym poprzez symbole, rozciągające się „na rzeczy, przestrzeń i czas”³⁷. Skoro więc obrzęd wyraża się w zewnętrznym znaku, zawierającym wewnętrzną łaskę, koniecznym jest dostrzeżenie, że kieruje on na rzeczywistość inną, niż doczesną³⁸.

Jeśli prześledzi się twórczość niektórych współczesnych teologów, piszących o liturgii, spośród których należałoby wymienić Romano Guardiniego († 1968),

³² Zob. W. SCHENK, *Rozwój nauk liturgicznych*, s. 293.

³³ Zob. H. SOBECZKO, *Pluralizm metod stosowanych w nauce o liturgii*, „Studia Nauk Teologicznych” 2 (2007), s. 252.

³⁴ Trzeba pamiętać, że zgodnie ze starożytną maksymą „natura lubi się skrywać”. Odkrywając więc jedną część liturgii, można dostrzec jej teologię, a co za tym idzie – jakiś konkretny nakaz moralny. W ten sposób alegoria dotyczy kilku aspektów różnych rzeczy, do których jest odnoszona, aby o czymś konkretnym pouczyć. Na gruncie egzegezy biblijnej dobrze przedstawiają to Listy św. Pawła, w których wskazuje on często na alegorię, aby o czymś pouczyć. Szeroko na ten temat, zob. A. PACIOREK, *Alegoria i teoria w egzegezie starożytnego Kościoła*, „Collectanea Theologica” 67 (1997), nr 1, s. 57-78.

³⁵ Zob. M. PRZYSZYCHOWSKA, *W obronie egzegezy alegorycznej*, s. 241.

³⁶ Na przykład w średniowieczu akcentowano relacje między tajemnicą Wcielenia a sakramentem Eucharystii. Zob. W. PAŁĘCKI, „*Canon Missæ*” w *alegorycznej interpretacji Ruperta z Deutz OSB*, s. 110.

³⁷ Zob. FRANCISZEK, *List Apostolski „Desiderio desideravi” do biskupów prezbiterów i diakonów, osób konsekrowanych i wiernych świeckich. O formacji liturgicznej Ludu Bożego*, Poznań 2022, s. 16.

³⁸ Zob. B. NADOLSKI, *Wprowadzenie do liturgii*, Kraków 2004, s. 112.

Hansa Ursa von Balthasara († 1988), Klause Gamera († 1989), Josepha Ratzingera († 2022), to dostrzeże się w ich pismach tendencję, do mówienia o liturgii w sposób alegoryczny. Niektórzy z nich zaczynają mówić o liturgii jako o grze czy dramacie³⁹. W takim ujęciu poszczególne elementy liturgii są odnoszone do ogólnej teorii gry lub dramatu jako sztuki. Tak wskazują na moralno-teologiczne przesłanie świętego obrzędu⁴⁰. Jest to typowe dla alegorii mówienie o jednym aspekcie, odnosząc go do zupełnie innej rzeczywistości⁴¹.

Dystans współczesnych teologów do alegorycznego rozumienia liturgii może wynikać z pojmowania jej w sposób wynaturzony. Taki sposób ukształtowali niektórzy średniowieczni myśliciele, którzy alegorię stosowali przesadnie, bo nawet w opisie pory sprawowania liturgii⁴². Wyważona alegoria, rozumiana jako odnoszenie poszczególnych obrzędów liturgicznych do historii zbawienia, a więc siłą rzeczy do Pisma Świętego, może nie tyle przeszkodzić, ile ułatwić wiernym udział w świętych obrzędach Kościoła. Trzeba wychowywać człowieka do tego, by właściwie rozumiał rzeczywistość oznaczoną⁴³. W tym wychowaniu nie wystarczy intelektualizacja wszystkich elementów liturgii⁴⁴. Potrzeba bowiem głębszego wniknięcia w celebrowane misterium, a nie tylko zatrzymywania się na warstwie lingwistycznej tekstu czy zewnętrznej strukturze obrzędu⁴⁵. Być może remedium na współczesne niezrozumienie liturgii będzie właśnie powrót do wypracowanych przez średniowiecznych twórców koncepcji rytmu, gestów i mowy⁴⁶.

³⁹ Szeroko na ten temat, zob. K. GAMBER, *Gemeinsames Erbe: liturgische Neubesinnung aus dem Geist der frühen Kirche*. Regensburg 1980, s. 153-154.

⁴⁰ Zob. B. KIRCHNER, *Liturgia jako gra w ujęciu Josepha Ratzingera – Benedykta XVI w kontekście współczesnych przemian rytuału katolickiego. Perspektywa kulturoznawcza*, „Przegląd kulturoznawczy” 1 (2018), s. 131-140.

⁴¹ W ten sposób najpierw poznaje się liturgię powierzchownie, potem pojęciowo, następnie przechodzi się do warstwy głębszej, aż dojdzie się do duchowej. Zob. B. FRONTCZAK, *Alegoria w liturgii w świetle „Expositiones missae” z IX wieku*, s. 40.

⁴² Zob. TENŻE, *Alegoryczna interpretacja liturgii godzin w ujęciu Amalarego z Metz*, s. 18. Trzeba przy tym wspomnieć także o tym, że problemem związanym ze średniowieczną alegorią było częste dobieranie niewłaściwych lub wyrwanych z kontekstu fragmentów z Pisma Świętego, mających na celu uargumentowanie myśli teologa, wyrażanej poprzez użycie alegorii. Zob. H. SOBECZKO, *Przekłady posoborowych ksiąg liturgicznych na język polskich*, „Seminary” 17 (2001), s. 128.

⁴³ „Charakterystyczną cechą mentalności technicznej jest ujmowanie i wartościowanie wszystkich zjawisk w kategoriach skuteczności i użyteczności. Dlatego człowiek techniczny nie potrafi już globalnie i syntetycznie wnikać w świat symboli”. J. GRZEŚKOWIAK, *Geneza soborowej odnowy znaku w liturgii*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 22 (1975), nr 6, s. 22.

⁴⁴ Założenie, w myśl którego wszystko winno być intelektualnie zrozumiałe, bo dzięki temu człowiek się głębiej z tymi elementami zidentyfikuje, jest naiwne i fałszywe. Zob. A. NICHOLS, *Patrząc na liturgię. Krytyczna ocena jej współczesnej formy*, tłum. T. Glanz, Poznań 2005, s. 56.

⁴⁵ Zob. J. DANIELOU, *Pisma wybrane*, tłum. S. Federowicz, Kraków 2011, s. 15.

⁴⁶ Zob. A. RAUWEL, „Expositio missae”: *essai sur le commentaire du Canon de la Messe dans la tradition monastique et scolastique*, „Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre” 7 (2003), s. 1.

3. Objaśnienie Mszy w sposób alegoryczny – wybrane elementy

Praktycznym odzwierciedleniem alegorycznego rozumienia liturgii były opisy celebracji Mszy św. One nie tyle wskazywały na schemat obrzędów, ile na wyjaśnianiu pewnych elementów obrzędowych, ceremonialnych⁴⁷. Ważnym tu jest zauważenie, że klasyczny opis Mszy, dokonywany metodą alegoryczną, sprawia wrażenie, jak gdyby liturgia była książką, którą można otworzyć i zacząć czytać. W tym opisie dostosowano egzegezę biblijną do nauki liturgicznej⁴⁸. Dlatego dla alegorystów, znaczenie teologiczne mają już szaty liturgiczne. Widzieli w nich sens mistyczny: humerał jako powściągliwość w mowie (cnota roztropności), alba jako opanowanie zmysłów (cnota stałości), cingulum – pasek, jako zapanowanie nad rządami (cnota czystości), stuła jako jarzmo Chrystusa (cnota prawości), dalmatyka jako szata sługi (cnota pokory), ornat jako brzemię Pańskie (cnota pracowitości)⁴⁹. To właśnie one wskazują na rzeczywistość mistyczną. A ta domaga się, aby ci, którzy je noszą, żyli tak, aby te znaki nie zostały zaciemnione⁵⁰.

Sama zaś Msza św. jawi się jako misterium. Ono objawia się za pomocą zewnętrznych znaków⁵¹. Jest ona świętym hymnem dziękczynienia⁵². Śpiew na wejście wskazuje na uwielbienie Boga. On rozpoczyna świętą celebrację i ma pobudzić wiernych do kontemplacji⁵³. Jest to bowiem śpiew wskazujący na tęsknotę za Panem, którą tak mocno wyrażali już święci Starego Testamentu⁵⁴. Natomiast, w noc betlejemską, gdy zabrzmiał hymn aniołów, pasterze pośpieszenie podążali na spotkanie Pana (por. Łk 2,15). Ów śpiew znajduje swego rodzaju pełnię w śpiewie wieńczącym prefację, gdy uwielbiany jest Trójjedyne Bóg⁵⁵. Wówczas dokonuje się zwrócenie uwagi na liturgię niebiańską, w której wszyscy wołają do Boga: „Święty, Święty, Święty” (Ap 4,8). Łączność między liturgią niebieską a ziemską daje się dostrzec również w obrzędach Komunii św. Uczestnicy liturgii są zaproszeni do

⁴⁷ Zob. B. FRONTCZAK, *Alegoria w liturgii w świetle „Expositiones missae” z IX wieku*, s. 57.

⁴⁸ Zob. B. WANG, *Ill and Impaired Bodies in a Ninth Century Liturgical Commentary: Amalarius' Liber Officialis Through the Lens of Disability Studies*, „The Journal of the School of Religious Studies, McGill University” 46 (2018), s. 20.

⁴⁹ Zob. A. CABANISS, *Amalarius of Metz*, Amsterdam 1954, s. 58.

⁵⁰ „De veste ergo sacerdotali moderna ad antiquum Veteris Testamenti habitum comparationem facientes, secundum majorum sensum quid mystice significat, prosequamur”. RABANUS MAURUS, *De clericorum institutione*, w: J.P. MIGNE (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 107, Paris 1851, s. 306.

⁵¹ Zob. K. GAMBER, *Kult und mysterium*, s. 36-37.

⁵² Zob. AMALARIUS METSENSIS, *De ecclesiasticis officiis*, w: J.P. Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 105, Paris 1864, s. 1133.

⁵³ Zob. RABANUS MAURUS, *De clericorum institutione*, s. 323.

⁵⁴ Zob. T. OCHOT, *Msza św. w modlitewnikach górnośląskich*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 3 (1970), s. 173.

⁵⁵ Zob. *Tamże*, s. 324.

pożywania Najświętszego Ciała i Krwi Pańskiej⁵⁶. A to jest chleb aniołów (por. Ps 77,24). Człowiek jest więc zaproszony do udziału w tej uczcie eucharystycznej, która stanowi afirmację życia wiecznego⁵⁷.

Liturgia mszalna jest dziś sprawowana w sposób mniej więcej jednolity. Wszystkie kościoły, korzystające z rytu rzymskiego, posiadają to samo *ordo missae*. To wskazuje na jedność w celebrowaniu wiary⁵⁸. Papież jest duchowym ojcem biskupów. Biskup zaś jest ojcem duchowym swych diecezjan. Sprawowanie liturgii w jedności z nimi jest epifanią jedności Kościoła i umacniania kościelnej komunii⁵⁹. Wierni powinni troszczyć się o zachowywanie posłuszeństwa eklesjalnego, które wypływa z religijnej wiary. A ta jest jedna (por. Ef 4,5). Tę jedność wiary wyraża wspomnianie w kanonie mszalnym imienia papieża oraz biskupa miejsca, obrońców tej jedności⁶⁰.

Zakończenie

Alegoryczne ujęcie liturgii, wykształcone i rozwinięte około IX w., znajduje swoje miejsce w liturgice do dziś, mimo że nie uznaje się już tego za wiodącą metodę uprawiania i badania liturgii Kościoła. Może i dobrze, że naukowcy dzisiaj aż nadto nie zajmują się tą metodą w swych badaniach. Ta metoda została utworzona dla duszpastersko-katechetycznego, a nie naukowego wyjaśniania obrzędów liturgicznych⁶¹. Jest uzasadnione pytanie o właściwą formę formacji liturgicznej dzisiaj. Odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna. Papież Franciszek wskazuje, że powinna być ona żywotna i poważna⁶². Alegoria, stosowana we właściwy sposób, może wpisać się w papieskie wytyczne. Będzie ona poważna, gdy skupi się na rzeczach istotnych, a żywotna, kiedy stworzy owo „miejsce” spotkania się różnych dziedzin teologii, ukazując ich korelatywność i przełożenie na życie.

⁵⁶ Zob. *Tamże*, s. 326.

⁵⁷ Zob. ALCUINUS, *Liber de divinis officiis*, w: J.P. MIGNE (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 105, Paris 1844, s. 1255.

⁵⁸ Zob. *Tamże*, s. 1257.

⁵⁹ Zob. *Tamże*.

⁶⁰ Zob. AMALARIUS METSENSIS, *De ecclesiasticis officiis*, s. 1138-1139.

⁶¹ Zob. B. FRONTCZAK, *Alegoria w liturgii w świetle „Expositiones missae” z IX wieku*, s. 186.

⁶² Zob. FRANCISZEK, *List Apostolski „Desiderio desideravi”*, s. 23, nr 31.

STRESZCZENIE

Prezentowany artykuł dotyczy zagadnienia alegorii jako metody rozumienia i opisywania liturgii w czasie renesansu karolińskiego. Uwaga niniejszego tekstu została jednak zawężona tylko do Mszy św., aby zastanowić się nad tym, jak używać alegorii, aby rzeczywiście służyła formacji liturgicznej. Celem tego tekstu jest bowiem odpowiedź na pytanie: w jaki sposób alegoria może wspomóc dzisiejszych wiernych w rozumieniu liturgii? Metodą odpowiedzi na to pytanie, które zostało zawarte w zakończeniu, jest historyczno-teologiczne podejście do prezentowanego zagadnienia. Rozdział pierwszy obrazuje historyczny aspekt rozwoju alegorii jako sposobu rozumienia liturgii. Dzięki temu możliwe jest przejście do teologii zawartej w tych opisach, czemu został poświęcony drugi rozdział pracy. W trzecim natomiast określono kilka elementów Mszy św., które można interpretować i wyklądać w sposób alegoryczny, dostosowując to do współczesnych wymagań. Tak przeprowadzona refleksja stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o ewentualne wykorzystanie alegorii we współczesnej formacji liturgicznej.

SUMMARY

*Allegory as a way of understanding the liturgy – the „Expositio Missae”
in the era of the Carolingian Renaissance*

The article presented here deals with the issue of allegory as a method of understanding and describing the liturgy during the Carolingian Renaissance. However, the attention of this text has been narrowed only to the Mass in order to consider how to use allegory so that it actually serves liturgical formation. Indeed, the purpose of this text is to answer the question: how can allegory assist today's faithful in understanding the liturgy? The method for answering this question, which is included in the conclusion, is a historical-theological approach to the issue presented. The first chapter illustrates the historical aspect of the development of allegory as a way of understanding the liturgy. This makes it possible to move on to the theology contained in these descriptions, to which the second chapter of the work is devoted. The third, on the other hand, charts several elements of the Mass that can be interpreted and interpreted allegorically, adapting this to modern requirements. The reflection carried out in this way makes it possible to answer the question of the role of allegory in contemporary liturgical formation.

BIBLIOGRAFIA

- Alcuinus (1844). Liber de divinis officiis. W: J.P. Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 101 (1173-1286). Paris: Excudebat Sirou.
- Amalarius Metsensis (1864). De ecclesiasticis officiis. W: J.P. Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 105 (985-1242). Paris: Excudebat Sirou.
- Becher, M. (2021). *Karl der Große*. München: Verlag C.H.Beck.
- Burzawa, S. (1967). Liturgia po soborze. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 20, nr 4-5, 227-234.
- Cabaniss, A. (1954). *Amalarius of Metz*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Carolus Magnus (1851). Epistola ad Baugulfum Abbatem Fuldensem. De litterarum studiis. W: J.P. Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 98 (895-896). Paris: Excudebat Sirou.
- Carolus Magnus (1851). Epistola ad Garibaldum Leodiensem Episcopum. De cura quam instruendis populis praecipue ante baptismum abhibere debent pastores. W: J.P. Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 98 (917-918). Paris: Excudebat Sirou.
- Carolus Magnus (1851). Epistola ad Odilbertum Archiepiscopum. W: J.P. Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 98 (933-934). Paris: Excudebat Sirou.
- Carolus Magnus (1851). Epistola ad subjectos. De Homiliario Pauli Diaconi, monachi Casiensis. W: J.P. Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 98 (897). Paris: Excudebat Sirou.
- Danielou, J. (2011). *Pisma wybrane*, tłum. S. Fedorowicz. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Famoso, S. (1965). The General Norms for Liturgical Reformation. W: A. Bugnini, C. Braga (ed.), *The Commentary on the Constitution and on the Instruction on the sacred liturgy* (83-87). New York: Benziger Bros.
- Fortescue, A. (1933). *Dzieje Mszy Świętej*, tłum. W. Hozakowski. Poznań.
- Franciszek (2022). *List Apostolski „Desiderio desideravi” do biskupów prezbiterów i diakonów, osób konsekrowanych i wiernych świeckich. O formacji liturgicznej Ludu Bożego*. Poznań: Pallottinum.
- Frontczak, B. (2022). *Alegoria w liturgii w świetle „Expositiones missae” z IX wieku*, Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II.
- Frontczak, B. (2010). Alegoryczna interpretacja liturgii godzin w ujęciu Amalarego z Metzu. *Seminare* 28, 15-28.

- Gamber, K. (1980). *Gemeinsames Erbe: liturgische Neubesinnung aus dem Geist der frühen Kirche*. Regensburg: Kommissionsverlag Pustet.
- Gamber, K. (1983). *Kult und mysterium. Das Liturgieverständnis der frühen, ungeteilten Christenheit*. Regensburg: Kommissionsverlag Pustet.
- Gy, P.-M. (1988). Odnowa liturgiczna we Francji. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 41, nr 2, 168-177.
- Grześkowiak, J. (1975). Geneza soborowej odnowy znaku w liturgii. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 22, nr 6, 17-37.
- Jurczak, D., Jarczewski, D. (2021). *Nerw święty. Rozmowy o liturgii*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Kirchner, B. (2018). Liturgia jako gra w ujęciu Josepha Ratzingera – Benedykta XVI w kontekście współczesnych przemian rytuału katolickiego. Perspektywa kulturoznawcza. *Przegląd kulturoznawczy* 1, 131-140.
- Kosma, I. (2011). Homilia prawosławna, jej charakter i oryginalność (na podstawie „Homilii” św. Mikołaja Serbskiego). *Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne* 2, 161-171.
- Kuran, M. (2012). O przykładach zastosowania alegoryzmów remoratorywnych w dwóch XVIII-wiecznych kazaniach. *Liturgia Sacra* 18, nr 1, 101-112.
- Milcarek, P. (2009). *Historia Mszy. Przewodnik po dziejach liturgii rzymskiej*. Warszawa: Christianitas.
- Nadolski, B. (2004). *Wprowadzenie do liturgii*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Nichols, A. (2005). *Patrząc na liturgię. Krytyczna ocena jej współczesnej formy*, tłum. T. Glanz. Poznań: Klub Książki Katolickiej.
- Ochot, T. (1970). Msza św. w modlitewnikach górnośląskich do 1914 r. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 3, 171-204.
- Paciorek, A. (1997). Alegoria i teoria w egzegezie starożytnego Kościoła. *Collectanea Theologica* 67, nr 1, 57-78.
- Pałęcki, W. (2017). Alegoryczna wymowa proklamacji Ewangelii podczas Mszy Świętej według „Rationale Divinorum Officiorum” Wilhelma Duranda na tle liturgicznych zwyczajów epoki średniowiecza. *Liturgia Sacra* 23, nr 2, 319-341.
- Pałęcki, W. (2018). „Canon Missæ” w alegorycznej interpretacji Ruperta z Deutz OSB. *Roczniki Teologiczne* 65, nr 8, 107-124.
- Pękuł, P. (2016). Powstanie i historyczny rozwój pobożności pasyjnej w ujęciu Jeżego Józefa Kopcia CP. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 23, 191-200.

- Przyszychowska, M. (2008). W obronie egzegezy alegorycznej. *Studia Theologica Varsaviensia* 46, nr 2, 237-241.
- Rabanus Maurus (1851). De clericorum institutione. W: J.P. Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 107 (293-420). Paris: Excudebat Sirou.
- Ratajczak, K. (2014). Karol Wielki – cesarz reformator. W 1200 rocznicę śmierci. *Biuletyn Historii Wychowania* 31, 229-238.
- Rauwel, A. (2003). „Expositio missae”: essai sur le commentaire du Canon de la Messe dans la tradition monastique et scolastique. *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre* 7, 1-7.
- Schenk, W. (1962). Rozwój nauk liturgicznych. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 15, nr 5, 291-296.
- Sinka, T. (1994). *Zarys liturgiki*, Kraków: Instytut Teologiczny Księża Misjonarzy.
- Sobeczko, H. (2007). Pluralizm metod stosowanych w nauce o liturgii. *Studia Nauk Teologicznych* 2, 251-269.
- Sobeczko, H. (1989). Podstawy wewnętrzne i zewnętrzne w czynnym uczestnictwie wiernych we Mszy świętej. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 42, nr 3, 207-224.
- Sobeczko, H. (2001). Przekłady posoborowych ksiąg liturgicznych na język polskich, *Seminare* 17, 125-144.
- Świerzawski, W. (1971). Hermeneutyka w liturgii. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 24, nr 2-3, 131-147.
- Tatar, M. (2022). Współczesny człowiek modlitwy w kontekście kryzysu antropologicznego. *Polonia Sacra* 26, nr 4, 153-174.
- Vierbach, A. (1929). *Die liturgischen Anschauungen des Vitus Anton Winter*. München: Kösel&Pustet Verlag.
- Volgger, E. (1993). *Die Feier des Karfreitags bei Amalar von Metz (775/780-850)*. Wien: Katholisch-Theologische Fakultät der Universität.
- Wang, B. (2018). Ill and Impaired Bodies in a Ninth Century Liturgical Commentary: Amalarius' Liber Officialis Through the Lens of Disability Studies. *The Journal of the School of Religious Studies, McGill University* 46, 19-44.
- Westwell, A. (2019). The Carolingian construction of liturgical authenticity and authority and the Gelasian fragments of Kues created in the „Umkreis” of Charlemagne's Court School. W: M. Embach, C. Moulin, H. Wolter von dem Knesebeck (hg.), *Die Handschriften der Hofschule Kaiser Karls des Großen. Individuelle Gestalt und europäisches Kulturerbe (499-523)*. Trier: Verlag für Geschichte und Kultur.